

3. RACIONALISTA ISMERETELMÉLET ÉS DESCARTES FILOZÓFIÁJA

A megismerés elmélete arra a kérdésre keresi a választ, miként tehetünk szert igaz ismeretre a valóságról. A 16. századi válsághelyzet a filozófiában megingatta a megismerésbe vetett hitet. A korábbi leckékben láttuk, miként igyekeztek a 17. század elején a gondolkodók egy olyan módszertant kidolgozni, amely megóv a tévedésektől a tudományos megismerés során és amely biztos alapokra helyezi a tudást. A következő két témában ennek nyomán a racionalista és az empirista ismeretelméleteket vesszük szemügyre. Az alábbi leckékben előbb a megismerés racionalista elméletét tekintjük át, majd részletesen bemutatjuk, miként alapozza meg Descartes a megismerést metafizikai módszerekkel.

Olvasmányok:

Descartes: *Értekezés a módszerről*, ford. Boros Gábor, Bp, IKON, Matúra, 1992, 4. rész, 42-52. oldal.

Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, (1., 2. és 3. elmélkedés) Bp, Atlantisz, 1994, 25-65. oldal.

Descartes: „A szerző levele a könyv fordítójához” (*Az Alapelvek* előszava), In: Descartes: *A filozófia alapelvei*, Budapest, Osiris, 1996, ford. Dékány András, 7-21. oldal.

3.1. lecke: Racionalista ismeretelmélet

[Nicolas Malebranche](#) (1638-1715)

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716).

A kora újkori racionalista gondolkodási irányzatot Descartes (1595-1650) alapította meg. Descartes közvetlen követőit karteziánusoknak (Descartes latinított neve: Renatus Cartesius) nevezzük. A racionalisták többsége Descartes-ot követi, noha sokan kritizálták és tőle eltérő rendszereket hoztak létre. A közös elem azonban a tiszta észmegismerés elsőbbsége és a metafizika fontossága a gondolkodásban. A legjelentősebb racionalista gondolkodók: Nicolas Malebranche (1638-1715), Baruch Spinoza (1632-1677),

A velünk született ideák

Miként az előző leckében láttuk, a racionalista ismeretelméletben az **érzéki tapasztalat** másodlagos a **tiszta észhasználathoz** képest. A tiszta észhasználat legnyilvánvalóbb területe a matematika, ahol a megismerés során nem támaszkodunk az érzéki tapasztalatból nyer adatokra. Ehelyett a matematika **általános fogalmakkal** dolgozik, amelyeket a 17. században **ideáknak** neveztek. Mint láttuk, Descartes törekvése az volt, hogy a matematikai módszert kiterjessze a filozófia, azaz a tudományos megismerés egészére.

A matematikai ideák **általános fogalmak**. Ez azt jelenti, hogy a háromszög ideája minden lehetséges háromszöget tartalmaz. A lehetséges háromszögek száma végtelen. Ha tehát azt a kijelentést tesszük, hogy „a háromszög belső szögeinek összege 180 fok”, akkor ezzel minden háromszögről ugyanezt állítjuk, és e kijelentés **végtelen számú háromszögre igaz**.

A kora újkori ismeretelméletben heves viták folytak arról, miként tesz szert az elme ilyen általános és végtelen tartalmú ideákra. Az **empiristák**, akik számára minden tudás az érzéki tapasztalatból származik, **ezen ideák forrása az érzékelés**. A **racionalisták** szerint azonban az érzéki tapasztalás alapján lehetetlen megmagyarázni ezen ideák létrejöttét az elmében. Hiszen az érzéki tapasztalat mindig csak egyedi és véges dolgokról formál ideát (fogalmat, képzetet). Ezért szerintük **az általános ideáknak az elmével együtt kell születniük**.

[Baruch Spinoza](#) (1632-1677)

Megismerés és metafizika

A racionalisták szerint az általános ideák megléte az elmében csak metafizikailag magyarázható. Az elmében – saját természeténél fogva – bizonyos **veleszületett tartalmak** vannak, ezeket nevezik **velünk született eszméknek** (*idea innata*). Ezeket az ember növekedése során az érzéki tapasztalat csak aktiválja, de nem hozza őket létre.

A velünk született eszmék metafizikai eredete konkrétan azt jelenti, hogy a megszületés előtt **Isten maga pecsételi bele a lélekbe őket**. Ennélfogva ezek **szükségszerűen igaz ideák**, és a **valóság természetét fejezik ki**. Isten ugyanis

ezen ideák alapján teremtette a világot. A tiszta észhasználatnak elsősorban ezekre az ideákra kell támaszkodnia ahhoz, hogy a valóságot megismerje, sokkal inkább, mint a tapasztalati ismeretekre. A racionalisták szerint az ember annak köszönhetően racionális lény, hogy ilyen általános ideákkal rendelkezik. **Az ész olyan kitüntetett képesség az emberi lélekben, amely közvetlen kapcsolatot létesít az ember és Isten között.** A megismerésnek ezen a kapcsolaton kell alapulnia.

Innen ered, hogy a racionalisták számára nagyon fontos a **metafizika**, amely a megismerést megalapozza. A metafizikán belül pedig fontos számukra **Isten fogalma**, amelyet nem vallási, hanem metafizikai és ontológiai értelmében használnak.

Descartes és a filozófia fája

A filozófia alapelvei előszavában (Levél a mű fordítójához) Descartes a fa metaforájával írja le a tudományok természetét és egységét. A 17. században **a filozófia és a tudomány ugyanazt jelentették.** Amikor a filozófia egészét egyetlen képben jeleníti meg Descartes, akkor a kora újkori gondolkodás nagy reményét fejezi ki arra vonatkozóan, hogy az általa feltalált módszer segítségével a jövőben igaz módon fogjuk megismerni a valóságot, és ez a megismerés különböző gyümölcsökkel jár majd a mindennapi életre nézve is.

„Így az egész filozófia egy fához hasonlatos, melynek gyökerei a metafizika, törzse a fizika, és az e törzsből kinövő ágai pedig az összes többi tudomány, melyek a három legalapvetőbbre, ti. az orvostudományra, a mechanikára és az erkölcsstanra, egy olyan legmagasabb és legtökéletesebb erkölcsstanra vezethetők vissza, amely a többi tudomány teljes ismeretét előfeltételezve, a bölcsesség legvégső foka.” Descartes: „Levél a mű fordítójához”, In: Descartes: *A filozófia alapelvei*, Budapest, Osiris, 1996, ford. Dékány András, 16. oldal.

Fa	Tudomány	Jellege	Megjegyzés
Ágak, lombkorona	Tökéletes erkölcsstan (morál, etika)	Alkalmazott tudományok	Azok a tudományok, amely az életet jobbá, élhetőbbé, kényelmesebbé teszik
	Mechanika (technika)		
	Orvostudomány		
Törzs	Fizika	Természetfilozófia, természettudományok	A fizikai világ megismerését szolgáló tudományok
Gyökérszet	Metafizika	Első filozófia	A tudomány alapjai

Figyeljük meg, hogy a matematika tudománya nem jelenik meg a tudományok összefoglaló ábrázolásában. Ennek az az oka, hogy Descartes szerint **a matematika átjárja a tudomány egészét**, nem alkot külön rész tudományt. **A matematika biztosítja a tudomány módszertanát.**

Az **alkalmazott tudományok** azok, amelyek közvetlenül az életet szolgálják. A **mechanika** a technikát, azaz az anyag átalakításának képességét jelenti az anyagról megszerzett tudás alapján. Descartes az alkalmazott tudományok közé sorolja a **morál tudományának** kialakulását is, amely a helyes életvezetés szabályait tartalmazza. Ez lenne Descartes szerint a tudomány megkoronázása.

Gottfried Wilhelm Leibniz
(1646-1716)

A metafizikai megalapozás szükségessége

A matematikai módszer vizsgálata és kidolgozása során Descartes az **evidencia fogalmára** helyezte a hangsúlyt. Az egész módszer az elmének azon képességén alapul, hogy képes egyszerű dolgokat **evidens módon megismerni**. Amikor az elme valamit evidens módon ismer meg, akkor biztosan nem téved. Descartes gondolkodásának korai korszakában ezt így gondolta. Ám ennek kapcsán felmerülhet a kétyel: **mi biztosítja az evidens belátásaink igazságát?** Ha erre a kérdésre nem tudunk válaszolni, akkor könnyedén elbizonytalanodhatunk még a legevidensebb belátásaink igazságában is. Amikor Descartes e kérdéssel szembesült, úgy gondolta, hogy **az evidens belátásaink igazságát csak metafizikai módon lehetséges megalapozni**. Ezt a

megalapozást végzi el leghíresebb művében az *Elmélkedések az első filozófiáról* című könyvében.

Összefoglalás:

A racionalista ismeretelméletben az érzéki tapasztalat szerepe leértékelődik. A racionalisták szerint az általános ideákra kell a megismerést alapozni. Ezek nem származhatnak a tapasztalatból. A lélekkel együtt születnek, Isten pecsételi a lélekbe, és ezek igaz módon fejezik ki a valóság természetét. A racionalisták számára a velünk született eszmék tanának elfogadása miatt a metafizika fontos szerepet játszik a megismerés megalapozásában.

Kérdések:

Milyen az általános ideák természete?

Milyen érv szól a velünk született eszmék mellett a racionalisták szerint?

Miként fejezi ki a descartes-i fa-metaphora a tudományok egységét?

Miért van szükség Descartes szerint a matematikai módszer metafizikai megalapozására?

Miként létesít kapcsolatot a racionalisták szerint az ész ember és Isten között?

